

Гасанов М.М.*

СИСТЕМНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОШИРЕННЯ ІСЛАМСЬКОЇ БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ

Стаття присвячена дослідженню особливостей ісламського банкінгу на основі вивчення парадигми розподілу прибутків і збитків. Проаналізовано особливості методів фінансування в ісламській і традиційній банківських системах.

Ключові слова: ісламський банкінг, парадигма розподілу прибутків та збитків, інвестиційні вклади, безстрокові вклади.

The article depicts the features of Islamic banking by studying the paradigm of distribution of profits and losses. Specific methods of financing in Islamic and conventional banking systems are analyzed.

Key words: Islamic banking, paradigm of distribution of profits and losses, investment deposits, Islamic finance.

Статья посвящена исследованию особенностей исламского банкинга на основе изучения парадигмы распределения прибылей и убытков. Проанализировано особенности методов финансирования в исламской и традиционной банковских системах.

Ключевые слова: исламский банкинг, парадигма распределения прибылей и убытков, инвестиционные вклады, бессрочные вклады.

Постановка проблеми. Ісламська банківська справа досягла суттєвого прогресу в усьому світі не дивлячись на те, що ніша, яку вона могла зайняти в загальному обсязі міжнародних, або навіть належних мусульманському світу, фінансах – дуже мала. Але насправді значення має не обсяг, а швидше респектабельність, якої досягло безпроцентне фінансове посередництво, і позитивні свідчення придатності та життєздатності системи.

Тоді як у 1950х і 1960х роках ісламські банківські інструменти були лише новизною в наукових колах, з якою були ознайомлені лише незначна частка освічених мусульман, сьогодні ця ідея перетворилась в практичну реальність, що не могло не привернути до себе увагу з боку західних центральних банків, міжнародних фінансових інститутів, а престижних наукових центрів. Цей факт також отримав сприятливу оцінку в західній пресі. Очікується, що прогнози на майбутнє стануть кращими. Частково це відбудеться, якщо переважаюча зараз нестабільність міжнародної фінансової системи надалі зростатиме і призведе до розуміння того, що нестабільність неможливо усунути за допомогою косметичних змін в системі. Для цього фінансова система вимагає підвищення ринкової дисципліни, що і передбачає ісламська фінансова система.

* здобувач відділу міжнародних валютно-фінансових відносин Інституту світової економіки і міжнародних відносин Національної академії наук України

Ісламська фінансова система, яка перебувала в стані невизначеності під час тривалого періоду мусульманського занепаду, розвивалась за тією ж схемою в намаганні успішно відповідати на проблеми, з якими вона зіштовхувалась. В результаті створення ісламських комерційних банків супроводжувалось заснуванням ісламських інвестиційних банків, ісламських страхових компаній такафул і ісламських взаємних фондів. Таким чином, ефективність і стабільність фінансово-розрахункової системи не залежить від стану тільки одного типу інститутів або одного сектору, але сильно реагує на якість взаємовідносин між цими інститутами і секторами.

Так як три категорії фінансових інститутів асоціюються з визначеними послугами, то регулювання та нагляд за ними здійснюється окремими органами. Однак, взаємозв'язок банківського і інших двох секторів, а також масштаби діяльності банків стосовно фірм, які здійснюють операції з цінними паперами, завжди знаходили широкі, часто суперечливі відгуки в наукових та політичних колах. Ісламські економісти загалом позитивно оцінили диверсифіковану діяльність банків, часто включаючи її до більш широкого поняття «універсальна або мультицільова діяльність банків».

Таблиця 1.
Основні відмінності між ісламським та традиційними банками

Характеристика	Ісламський банк	Традиційний банк
<i>Гарантовані виплати по депозитам до вимоги</i>	Існують	Існують
<i>Гарантовані виплати по інвестиційним депозитам</i>	Не існують	Існують
<i>Ставка проценту за депозитами</i>	Не визначена, не гарантована для інвестиційних депозитів	Визначена і гарантована
<i>Механізм визначення ставки процента за депозитом</i>	Визначається прибутковістю банку, дохідністю інвестицій	Не залежить від прибутковості банку
<i>Участь вкладників в прибутках і збитках банку</i>	Існує	Практично не розповсюджена
<i>Використання ісламських фінансових продуктів</i>	Існує	Практично не застосовується
<i>Право банку виносити рішення щодо видачі кредиту в залежності від забезпечення</i>	За участю вкладників в прибутках і збитках ісламського банку, він частіше за все не має права дискримінувати клієнтів залежно від застави, що є у них в наявності.	Існує завжди

Джерело: [1].

Еволюційна зміна відобразилась не тільки на різноманітності інститутів, але також і на формах фінансування. В класичний період в основному використовувались PLS форми фінансування мудараба і мушарака, частка яких сьогодні становить приблизно одну четверту (6,0 і 19%) портфелів активів, які належать ісламським банкам. Решта ? їхніх порт-

фелів складається з активів, утворених іншими моделями фінансування, які також допустимі за законами шаріату. Сюди відносяться акції компаній (по суті це комбінація мударба і мушарака) і декілька інших методів фінансування (заснованих на продажах).

Декілька факторів вказують на необхідність зміни методів фінансування.

1) Серед правових доктрин банківської діяльності в багатьох, але не всіх, мусульманських країнах переважають традиційні правові і інституційні доктрини, з якими найчастіше зіштовхуються на міжнародних фінансових ринках і які не обов'язково ведуть до впровадження PLS(розподілу прибутків і збитків) методів.

2) Методи PLS є відносно більш ризикованими, тому що їх дохідність може бути або позитивною, або негативною, залежно від кінцевого результату функціонування профінансованого бізнесу. Припускається, що існує ймовірність зменшення основної суми вкладених депозитів у випадку збитків. Така ситуація не допустима в традиційних банківських системах, де всі (як безстрокові, так і строкові) вклади є гарантованими. Методи ж на основі продажів є відносно менш ризикованими і легшими в управлінні. Вони не включають купівлі-продажу, а ставки дохідності є позитивними і заздалегідь визначеними. Навіть тим вкладникам, які пристосувались до концепції безпроцентних вкладів внаслідок тривалого здійснення операцій в традиційній системі, могло спочатку видатись складним сприйняти ідею зменшення суми власних вкладів, незважаючи на їх бажання уникнути нарахування процентів.

3) Ісламські банки змушені конкурувати з традиційною банківською системою, в якій всі вклади повністю гарантуються незалежно від того, чи вони строкові, чи ні. Якщо концепція порятунку банків (шляхом перенесення на них і на вкладників кредитних витрат), яка зараз почала висловлюватись в західних академічних колах, стане практичною дійсністю традиційних банків, то ісламським банкам стане простіше рухатись в напрямку класичних методів PLS. Через наперед визначену ставку дохідності в заснованому на продажах методі може здатись, що він схожий на інструменти, які включають проценти.

Однак, це не так, оскільки між цими двома методами існують суттєві відмінності внаслідок ряду причин.

1) Методи, засновані на продажах, не передбачають прямого надання позик та кредитів. Це швидше операції з купівлі, продажу або лізингу, які стосуються реальних товарів та послуг. За правилами шаріату для надання чинності цим транзакціям накладаються декілька умов з метою впевненості, що продавець (фінансуюча особа) також несе частину ризику і що ці методи не погіршуються до рівня кредитування та позичання під проценти. Однією з таких умов є те, що продавець (фінансуюча особа) повинна володіти і мати право на товари, які продаються. За шаріатом особі не дозволяється продавати те, чим вона не володіє і на що не має права.

Коли продавець набуває власності і права володіти товарами для продажу в кредит, вона бере на себе ризик. Саме тому всі короткі продажі автоматично виключені. Таким чином, фінансування за ісламськими методами може поширюватись лише синхронно з ростом економіки і внаслідок цього стримати надмірну кредитну експансію, яка є однією з основних причин нестабільності на міжнародних фінансових ринках.

2) У випадку методів фінансування, заснованих на продажах, визначається саме ціна товарів та послуг, які продаються, а не процентна ставка. Коли ціна є визначеною, її не можна змінити, навіть якщо сталась затримка платежу через непередбачувані обставини. Саме це дає змогу захистити інтереси покупця в напружених умовах. Однак, це також може призвести до проблем ліквідності в банків у випадку, якщо покупець навмисно затримує платіж.

Однак, більшість вчених погоджуються, що хоч навіть методи, засновані на продажу, відрізняються від процентного фінансування і дозволяються законами шаріату, соціально-економічні вигоди ісламської системи фінансового посередництва не можуть бути повністю реалізовані, доки частка PLS методів переважно зростатиме в загальному обсязі фінансування. Звідси, бажано нарощувати темпи використання PLS методів.

Враховуючи зміни, які відбулись в ісламській банківській системі і триватимуть у майбутньому в результаті еволюційного процесу, через який ця система проходить, виявляються неможливим встановити точне визначення ісламського банкінгу. Таке визначення складно дати навіть у випадку традиційного банкінгу, який, незважаючи на свої зрілість внаслідок тривалого періоду розвитку, продовжує еволюціонувати у відповідь на зміни обставин. Тим не менш, кращому розумінню ісламських банків сприятиме, якщо в сучасному середовищі вони попередньо будуть визначені як депозитарні установи, ключовою справою яких є фінансове посередництво на основі поєднання PLS та заснованих на продажах методів фінансування. В якості їх головних характеристик можна назвати наступні:

І. Частина зобов'язань в балансових звітах ісламських банків загалом складається з двох типів вкладів додатково до акціонерного капіталу:

- інвестиційні вклади: ці кошти залучаються на основі PLS методів, а також методів мурабаха, іджара, істісна і салам в частині активів. Навіть методи, засновані на продажі, враховують деякий ризик, хоча не настільки сильно як PLS методи. Така участь власників інвестованого капіталу в ризиках банківської діяльності є специфічною рисою ісламського банкінгу. Однак, ризики можуть і повинні бути зведені до мінімуму шляхом правильного управління банками на основі регулювання та нагляду.

- безстрокові вклади: ці вклади не стосуються розподілу прибутків та витрат і, будучи за природою боргами банків, їх виплата повинна повністю гарантуватись. Це також є особливістю ісламських банків, особливо якщо ідея викупу банків («concept of bailing-in») буде використана в міжнародній банківській діяльності. Банки можуть розглядати інші способи мобілізації ресурсів, які сумісні з ісламськими фіксами. Але на сьогодні такі ресурси є надто незначними.

2) Вони надають усі звичні банківські послуги, надання яких передбачається в традиційних банках.

3) Використання методів на основі продажу створює боргові зобов'язання, аналогічно процентним кредитам традиційних банків. Однак, на відміну від традиційних банків, ісламським банкам відповідно до переважної більшості судових рішень не дозволено маніпулювати борговими зобов'язаннями. Коли вони отримують борговий інструмент, він залишається в банку до завершення його терміну.

4) Ісламські банки вимагають застави під великі обсяги фінансів так само, як і традиційні банки. Втім, вони не можуть покладатись на це надто сильно внаслідок розподілу ризиків, і через це зобов'язані проводити обачне оцінювання пов'язаних ризиків.

Висновком з вищезазначеного є те, що ісламські банки в частину активів вносять дебіторську заборгованість відповідно до парадигми PLS та методів на основі продажу, які залежать від зміни рівня ризику. В частині зобов'язань вони мають строкові і інвестиційні вклади. В той час як строкові депозити не підлягають ризикам банківської діяльності і є гарантованими, інвестиційні вклади залежать від ризику і не гарантуються. Їх гарантування суперечило б духу ісламського фінансування, навіть якщо б мінімізація ризиків шляхом здійснення професійного управління була не лише бажаною, але й необхідною для підтримання довіри вкладників цієї системи. Власники інвестиційних вкладів виступа-

ють в ролі акціонерів. Однак, вони не постійні, а тимчасові, бо вони можуть вилучити свої вклади по завершенню терміну і навіть до цього, якщо банк не заперечує проти таких дій.

І хоча власники строкових вкладів не потрапляють безпосередньо під ризики банківської діяльності, вони можуть опосередковано підлягати цим ризикам, якщо втрати банку відповідно до PLS переваг є істотними, а капіталу і резервів разом з інвестиційними вкладками не достатньо для їх покриття. Зазвичай ймовірність настання такої ситуації мала, окрім надзвичайних обставин, коли значна частина інвестиційних вкладів біла вилучена. Таке вилучення капіталу відбувається внаслідок ряду причин, серед яких розповсюдження правдивої інформації або чуток про стан самого банку або інших банків. Відповідно, ісламським банкам необхідно мати не лише стійку капітальну базу для забезпечення відповідної безпеки всієї мережі, але також і використовувати ефективну стратегію, яка не дозволить ризикам інвестиційних вкладів поширитись на строкові вклади.

Ризик, на який можуть наражатись вкладники, підвищує потребу ісламського банкінгу в психологічному запевненні вкладників щодо здорового функціонування фінансової системи. Це, по-перше, вимагає впевненості в макроекономічній стабільності економіки країни і, по-друге, переконання в безпеці і міцності фінансової системи і установ, з якими мають справу вкладники. Першу умову можна виконати лише шляхом проведення зв'язаної монетарної, фіскальної та валютно-курсової політики, тоді як остання умова досягається через запровадження вищої ринкової дисципліни в банківській діяльності. Надалі ці заходи повинні бути посилені через пруденційне регулювання і ефективний нагляд з особливим наголосом на адекватності капіталу, правильному оцінюванні ризику і вищому рівні прозорості. Також необхідно вдосконалювати і раціоналізувати корпоративне управління так, щоб кошти, отримані фірмами від банків, використовувались більш ефективно для кінцевої вигоди як інвесторів, так і користувачів коштів.

Висновки. Вища ринкова дисципліна, яка є сильною стороною ісламської фінансової системи, також визначена Базельським комітетом як один з трьох рівнів, досягнення яких необхідно для здорового і стабільного функціонування міжнародної фінансової системи. В ісламській системі забезпечення такої дисципліни намагаються досягти за рахунок участі банків в ризиках контрагентів та прямої або опосередкованої участі вкладників в ризиках, пов'язаних з банківською діяльністю. Такий розподіл ризиків має на меті мотивування вкладників до ретельного вибору банку, в якому вони відкриють свої депозити, і вимоги вищого рівня прозорості проведення операцій банком, який вони обрали. Це також має спонукати банки до здійснення не тільки глибокого кредитного аналізу стану контрагента, а й проекту, запропонованого для фінансування, а також до ефективнішої оцінки та управління ризиками.

Подвійна оцінка ризиків контрагентів і банку допомагає впровадити достатню дисципліну в усій банківській діяльності і усунути ряд небажаних дій при кредитуванні. Хоча ісламські банки вимагають заставу для компенсації моральної шкоди, використання PLS методів не дає змоги сильно покладатись на таку заставу. Банки також повинні мати відповідний рівень капіталу і достатні резерви для відшкодування втрат з метою переконання своїх вкладників, і особливо власників строкових вкладів, в тому, що їх вклади в безпеці. Чим вищий рівень капіталу та резервів, тим більшою є можливість банків залучати кошти, особливо строкові вклади.

Ймовірно очікується, що зрілість ісламської фінансової системи поступово розвине більшу довіру до фінансування за рахунок випуску нових акцій і меншу – до боргових інструментів. Оптимальна рівновага між власними і борговими коштами встановлюється

залежно від потреб економіки. Це допоможе не тільки створити інвестиційні можливості для схильних і несхильних до ризику вкладників, але також і ефективно контролювати всі кредитні потреби як державного, так і приватного сектору для фінансування продуктивної діяльності в сучасній економіці. Крім того, збільшення кредитування паралельно з ростом потреб реальної економіки допоможе стримати надмірну кредитну експансію і спекуляції та зменшити вплив фінансових криз, які зараз турбують охоплюють економіку.

Список використаних джерел

1. Исламская финансовая система: современное состояние и перспективы развития / П. Трунин, М. Каменских, М. Муфтахетдинова. – М.: ИЭПП, 2009. – 88 с.: ил. – (Научные труды / Ин-т экономики переходного периода; № 122Р).
2. Fischel W.J. Djahbadhah. –Mode of access: <http://www.brill.com/publications/online-resources/encyclopaedia-islam-online>.
3. Duri A.A. TheEncyclopaedia of Islam. –Mode of access: <http://www.brill.com/publications/online-resources/encyclopaedia-islam-online>.
4. Udovitch A. Bankers without Banks: Commerce, Banking and Society in the Islamic World of Middle Ages / A.Udovitch // Princeton Near East Paper No. 30. – 1981. – P. 27-34.